

KAFKAS VAKFI YAYINLARI - 14

Osmanlı Belgelerinde Kafkasya 2
Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray

Yayın Yönetmeni
Veysel Arihan

Editör
Prof.Dr. Fethi Güngör

Düzeltili
Ahmet E. Çölgeçen

Kapak Tasarım
City Ajans

Dizgi
Ahmet Yanar

1. Baskı
Kafkas Vakfı Yayınları
Şeyh Şâmil'in vefatının 150. sene-i devriyesi münasebetiyle
Şubat 2021, İstanbul

ISBN: 978-975-00909-9-8

Kafkas Kültür Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı

Kafkas Vakfı Yayınları

Yayıncılık Sertifika No: 22094

Hırkai Şerif Mh. Fevzipaşa Cd.

No: 179 34091 Fatih İstanbul

Telefon: 0212 531 25 66

www.kafkas.org.tr

bilgi@kafkas.org.tr

Baskı ve Cilt

Step Ajans

Göztepe Mh. Bosna Cd. No: 11

34200 Bağcılar İstanbul

Telefon: 0212 446 88 46

Sertifika No: 45522

YAYIN HAKLARI

© Eserin tüm hakları anlaşmalı olarak
Kafkas Vakfı'na aittir. Yayıncı izni olmadan çoğaltılamaz.

OSMANLI BELGELERİNDE KAFKASYA

2

KUZZEY KAFKASYA İMAMI
ŞEYH ŞÂMİL

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi

KAFKAS VAKFI
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	
Şeyh Şâmil'in Tasavvufi ve Siyasi Şahsiyeti	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarının Osmanlı Devleti İle İlişkileri	17
İKİNCİ BÖLÜM	
Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Şeyh Şâmil Kataloğu	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Şeyh Şâmil, Ailesi ve Yakın Arkadaşlarına Dair Arşiv Belgelerinin Transkripsiyonları	113
Sonuç.....	311
Kaynaklar	312
Dizin.....	315

ÖNSÖZ

Şeyh Şâmil, 19. yüzyılda Rus işgal harekâtına karşı Kuzey Kafkasya'da birbirinden ayrı olarak ortaya çıkan direniş hareketlerini yöneten liderlerin en meşhurdur. Uzun yıllar boyunca geniş bir alanda sistematik bir şekilde süren Rus işgaline karşı vatansever yerel beyler, hanlar ve din adamları öncülüğünde Kuzey Kafkasyalılar tarafından ayrı ayrı verilen bu direniş hareketleri onun Dağıstan'da imam, yani devlet başkanı olarak seçilmesinden ve imamlığının diğer Kuzey Kafkasyalı beyler ve hanlar tarafından da zaman içerisinde kabul edilmesinden sonra yeni bir veçheye kavuşmuştur. Artık tek merkezden yönetilen ülke savunması onun tarafından İslâmi esaslara göre kurulan yeni devlet sistemine göre disiplin içerisinde sürdürülmüştür. Bu aşamadan sonra o, bağımsızlığa inanan askerleriyle beraber kendisinden güçlü Rus ordularına karşı elde ettiği zaferlerle siyasi ve diplomatik kulislere ve basında adından söz ettirmiştir.

Şeyh Şâmil Rusya'ya karşı kazandığı askerî zaferlerinin yanı sıra iç ve dış siyasetteki başarılarıyla gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Avrupa devletlerinin de dikkatlerini üzerine çekmiştir. Bu itibarla Kuzey Kafkasya direnişi onun liderliğinde Avrupa siyasetinde daima gündemde kalmıştır.

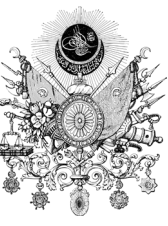
Kuzey Kafkasya'da Rus saldırılarına ve işgallerine karşı yürütülen direniş Şeyh Şâmil'in din ve devlet işlerini kendi otoritesinde toplayan imameti, yani liderliği etrafında yeniden şekillenirken kuşkusuz güçlü bir desteğe de ihtiyaç vardı. Bu destek ise hilafet makamını temsil eden Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere baktığımızda Şeyh Şâmil mücadelesi sırasında bu desteği hep yanında görmek istedi. Onun Osmanlı Devleti'nden isteği, Rusya'ya karşı birlikte askerî bir harekât yaparak İslam toprakları içerisinde uç bölgede bulunan Kuzey Kafkasya'yı işgalden kurtarmaktı. Eğer güçler birleşirse Rusların geldikleri yerlere geri çekilmeleri sağlanabilirdi. Bu başarılamazsa ve Kırım'dan sonra Kafkasya ve Balkanlar da elden çıkarsa Rusya'nın sonraki tehdidi İstanbul ve Anadolu olacaktı. Bu tehdidi ortadan kaldırmak Rusya'yı Kuzey Kafkasya ötesinde tutmaktan geçiyordu. Bunun için karadan ve denizden askerî yardım gerekli idi. Osmanlı Devleti kendilerine bu askerî desteği sürekli ve güçlü bir şekilde verirse bunu başaracaklarını belirtiyorlardı. Buna karşın Şeyh Şâmil'in liderliğinde Kuzey Kafkasya'da verilen mücadeleyi önemseyen Osmanlı Devleti de Rusya ile gelişen ilişkilerin aldığı şekle göre elden geldiğince siyasi, askerî ve maddi bakımdan destek vermekteydi. Tabii ki Osmanlı Devleti'nin Şâmil'e olan desteği Rusya ile olan savaş ve barış durumlarına göre değişiklik göstermekteydi. Şâmil ve adamları Osmanlı'nın Ruslara karşı sefer açtığını duyunca seviniyorlar, ancak Rusya ile barış yapıldığını ve kendilerinin ortada kaldıklarını duyduklarında ise bu sevinç ister istemez siteme dönüşüyordu. Çünkü dağlarda vur kaç taktiği ile Rus ordularına karşı büyük bir fedakârlıkla direnseler de güçleri bir yere kadardı. Uzun yıllar boyunca Rus baskısı ve zulmü altında yaşamak zorunda kalan yerleşik ahalinin morali ise bu durumda kırılıyor ve Şâmil'e olan halk desteğinde çözümler ve ihanetler de görülebiliyordu. Bununla birlikte savaş ve barış

durumlarında Şeyh Şâmil'in ve çeşitli vesilelerle elçi olarak İstanbul'a gönderdiği adamlarının maddi ihtiyaçları ise bütçe imkânları ölçüsünde devamlı surette devlet hazinesinden karşılanmaktaydı. Maddi destek Şeyh Şâmil'in esaretten kurtulup İstanbul'a gelmesi, oradan Hicaz'a gitmesi ve oradaki ikameti sırasında da devam etmişti. Hatta kendisine bağlanan maaş vefatı sonrasında mirasçılara da intikal ettirilmişti. Yine çocukları Gâzî Muhammed Bey ve Muhammed Kâmil Bey paşalık rütbesiyle onurlandırılmıştı. Şeyh Şâmil'in iki oğlu da devlete bağlılıklarını her daim göstererek vazifelerini ihmal etmemişlerdi. Muhammed Kâmil Paşa'nın Meşrutiyet sonrasında ailece çektikleri sıkıntıları dile getirdiği mektuplarındaki hissî ve sitemkâr ifadeleri ise dönemin şartları gereği Osmanlı Devleti'nde yaşanan rejim tartışmalarının ve yıpratıcı savaşların doğurduğu sancılı süreçten kendi paylarına düşen acıların bir tesiri gibi gözükmekteydi. Kuşkusuz aynı acıları o yıllarda milletin bütün fertleri de derinden yaşamaktaydı.

Osmanlı ile Şeyh Şâmil ve aile efradı arasında bu minvalde gelişen ilişkiler bundan önce yeterince bilgi ve belge ortaya konulmadan hep kısır tartışmaların konusu oldu. Oysa bu ilişkilerin ne şekilde geliştiğini öğrenmek için başvurulması gereken ilk kaynak hiç kuşkusuz Osmanlı Arşivi idi. Burada ona, dava arkadaşlarına, ailesi ve akrabalarına dair önemli bilgiler ihtiva eden belgeler bulunmaktaydı ki biz bunları ilk defa bir arada inceleyerek Şeyh Şâmil ile ilgili gerçekleri ortaya çıkardık.

Bu çalışma sırasında Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız uzun araştırmalar sonucunda gördük ki belgelerde onun ismi Şeyh Şâmil olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti resmi yazışmalarında olduğu gibi kendisi, çocukları ve yakın arkadaşlarının mektup ve arzuhallerinde de imza yerinde adının Şeyh Şâmil olarak kaydedildiği görülmektedir. Bununla birlikte yine belgelerde Şeyh Şâmil için "Serdar-ı Ekrem/Başkumandan" ve "İmam/Devlet Başkanı" unvanları geçmektedir. Şeyh Şâmil'in imamlığı başlangıçta Dağıstan'la sınırlı olsa da zamanla bütün Kuzey Kafkasya'ya hâkim olmuştur. Bunu Kuzey Kafkasya'nın büyük eyaletlerine tayin ettiği nâiblerinden anlıyoruz. Bu nâibler ona bağlı olarak oralarda hükümet etmiştir. Dolayısıyla Şeyh Şâmil bütün Kuzey Kafkasya'nın imamı, yani devlet başkanı idi. Bu sebeple onun tarihe mal olmuş meşhur adı ile birlikte imamlık unvanını birlikte yaşatmak gerekmektedir. Biz de hazırladığımız esere bu maksatla "*Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil*" ismini verdik. Çünkü millî ve İslâmî kimliği ile bir bütün olan ve bağımsızlık idealiyle karakteri şekillenen Kuzey Kafkasyasız sadece Şeyh Şâmil veya İmam Şâmil onu tam olarak tanımlamış olmamaktadır. Bu şekilde bağımsız kalması için geceli gündüzlü bütün bir ömrünü harcadığı ve uğrunda milyonlarca şehidin verildiği vatanının adı da onun ismi ve unvanıyla bütünleşmiş olacak ve gelecek kuşaklara onun misyonu ve vizyonu aktarılmış olacaktır. Elbette onun mücadelesinin mazlum Müslüman milletlere ilham kaynağı olan yönleri de vardır ama o öncelikle vatanı olan Kuzey Kafkasya'nın daima gönüllerde yaşayacak olan millî ve dînî bir kahramanıdır. Bu yönüyle Kuzey Kafkasyalıların onu iyi tanınması şarttır.

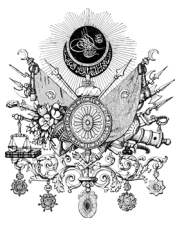

Şeyh Şâmil'i olduğu gibi tanıtmaya niyetiyle başladığımız çalışmamızda öncelikle Osmanlı Arşivi'ndeki kataloglardan Şeyh Şâmil ismi geçen belgeleri tespit ettik. Dijital olarak temin ettiğimiz belgeleri okuduğumuzda Şeyh Şâmil'in Ruslara karşı verdiği mücadeleye dair olanlar olduğu gibi onun arkadaşlarına ve ailesine dair şahsî işleri içeren belgeler olduğunu da gördük. Bunlar arasında bir ayrıma gitmeden içerisinde Şeyh Şâmil ismi geçen bütün belgeleri bu eserde değerlendirmek istedik. Çünkü onunla ilgili eserlerde arşivlere dayalı bilgi çok az olduğundan belgelerde bulduğumuz en ufak bir ayrıntının onun hakkında yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağını düşündük.

Bu eserde 206 belge bulunmaktadır. Kuşkusuz bu belgeler Şeyh Şâmil'in hayatı ve mücadelesine dair birçok detayı bizlere sunuyor. Biz Osmanlı Arşivi'ndeki değişik fonlarda bulduğumuz bu belgeleri öncelikle kronolojik esasa tâbi tutarak yeniden tasnif ettikten sonra geniş özetlerini ve transkripsiyonlarını yaptık. Bu aşamadan sonra belgeleri yine kronolojik sistemden çıkmayarak diğer kaynaklardan da elde ettiğimiz tamamlayıcı bilgiler eşliğinde değerlendirmesini yaptık.

Kafkas Vakfı'nın "Osmanlı Belgelerinde Kafkasya" adlı projesi kapsamında daha önceden neşrettiğimiz "Savaş ve Sürgün" adlı eserin devamı niteliğinde tasarladığımız bu ikinci eser sadece Şeyh Şâmil'e hasredilmiştir. Bilindiği gibi ilk çalışmada Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı verilen savaşa ve bu savaş sonucunda vuku bulan sürgüne dair belgeler neşredilmiş ve eserin giriş kısmında bu belgelere dayanılarak Kuzey Kafkasya direnişi ve yaşanan sürgün ile ilgili bir analiz de yapılmıştı. Şeyh Şâmil ile ilgili birkaç belgenin de bulunduğu o çalışmada belgelerin sadeleştirilerek neşri yapılmış, ayrıca transkripsiyona gidilmemişti. "Savaş ve Sürgün" kitabında Kuzey Kafkasya'ya dair Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin genel muhtevasına dikkat çekmek istemiştik. Daha sonra bu ilk eserde geçen ana konular üzerine detaylı yeni çalışmalar yapmayı da tasarlamıştık. İşte elinizdeki "Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şâmil" adlı bu çalışma yukarıda bahsettiğimiz projenin yeni bir ürünüdür. İnşallah sağlık ve ömrümüz yeterse yeni çalışmalara devam edeceğiz. Bu hizmeti fedakâr ve cefakâr ecdadımıza karşı vefa borcumuzu bir nebze de olsa ödemek, gelecek nesillerimize karşı da ödevimizi yapmanın sevincini tatmak olarak görüyoruz.

Bu çalışmanın giriş kısmında, Şeyh Şâmil'in tasavvufi ve siyasi kimliğine ana hatlarıyla değindikten sonra birinci bölümde belgeler ışığında Şeyh Şâmil, ailesi ve arkadaşlarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerine yer verdik. Ayrıca bölüm sonunda ilgi çekici olacağını düşündüğümüz birkaç mektubun tercümesini de neşrettik. Bu bölümdeki değerlendirmelerimizde referans olarak kullandığımız belgelerin özetlerini ise ikinci bölümde katalog halinde sunduk. Bundaki amacımız belgelere dayalı bir Şeyh Şâmil kronolojisi çıkararak onunla ilgili araştırma yapacaklara yardımcı olmaktı. Üçüncü bölümde ise belgelerin transkribe edilmiş hâlleri bulunmaktadır. Sonuç kısmında yaptığımız araştırmada ulaştığımız neticeleri ana hatlarıyla ortaya koyduk.

Kuşkusuz, bu belgeler Osmanlı Arşivi'nde bulunmaları dolayısıyla genel olarak Şeyh Şâmil'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini içermektedir. Bu arada Şeyh Şâmil özelinde Osmanlı-Rus rekabeti ve diplomasisine dair bazı bilgiler de bulunmaktadır. Biz Şeyh Şâmil'in hayatı ve mücadelesi hakkında her bilgiyi önemseydiğimizden yeri geldikçe onun arkadaşları ve ailesiyle ilgili olanları da değerlendirdik. Buradan hareketle bu çalışmanın Şeyh Şâmil'in tasavvufî ve devlet adamlığı kimliği, Osmanlı Devleti ile ilişkileri, Ruslara karşı dînî ve millî duygularla yaptığı gazavâtı ile aile fertleri ve dava arkadaşlarının savaş ve barış dönemlerindeki hayatları hakkında yeni bilgiler ihtiva ettiğini belirtmemiz gerekir.

Eser Kafkasya siyasi tarihi ile ilgili araştırmaların dışında özellikle ülkemizde neredeyse hiç çalışılmamış olan Kafkasya tasavvuf tarihi için de önemli verileri içermektedir. Bu itibarla şimdiden bu eserin özelde Şeyh Şâmil ve genelde Kafkasya siyasi ve tasavvufi tarihi ile ilgili yapılacak yeni çalışmalar için önemli bir kaynak olacağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Özsaray
Fatih Sultan Mehmet
Vakıf Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İstanbul, 2 Aralık 2020

SONUÇ

Şeyh Şâmil ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilere dair belgelere bakıldığında Şeyh Şâmil'in Ruslara karşı verdiği mücadele sırasında Osmanlı Devleti ile özel görevli olarak gönderdiği adamları vasıtasıyla ilişki kurduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti de Rusya ile barış zamanlarında doğrudan Şeyh Şâmil'e yardım yapmasa da dolaylı olarak maddi destek vermiş, savaş halinde ise Ruslara karşı onunla birlikte olmuş ve kendisine imkân dâhilinde destek sağlamıştır. Özellikle Sultan Abdülmecid'in Şeyh Şâmil'e gönderdiği 5 Muharrem 1270/ 8 Ekim 1853 tarihli fermanın hitap cümlesi onun Osmanlı Devleti tarafından Dağıstan emiri ve kumandanı olarak resmen kabul edildiğini göstermektedir. Şeyh Şâmil bu vasıflarıyla Osmanlı Devleti tarafından "Allah'ın inayetiyle [Kuzey Kafkasya'daki] İslâm kalelerinin muhafızı" olarak kabul edilmiş olmaktadır.

Bununla birlikte Şeyh Şâmil kuvvetlerinin Kırım Harbi sırasında Osmanlı Devleti ile ittifak halinde Ruslara büyük zayıflar verdirerek galip gelmelerine ve Rusların ülkelerinden atılmasına ramak kalmasına rağmen barış görüşmelerine başladığını ve sonunda 1856'da Paris'te imzalanan barış antlaşması şartları içerisine dâhil edilmeyle Ruslara bırakıldıklarını ve bundan dolayı her ne kadar ölüncüye kadar savaşmaya devam kararı alsalar da Osmanlı yönetimine kırıldıkları anlaşılmaktadır. Şeyh Şâmil kendileri açısından 1856 yılındaki bu beklenmedik barış antlaşmasından sonra da direnmeye devam etmiş ve bu sırada Osmanlı Devleti'nden yine yardım taleplerinde bulunmuştur. Bu süreçte yardım isteklerinin sitemkâr bir üslupta dile getirildiği görülmektedir.

Şeyh Şâmil'in 1856 Paris Barış Antlaşması'ndan sonra esir düştüğü 1859 yılına kadar beklediği askerî yardımı görememesinin sebebi Osmanlı Devleti'nin Ruslarla barış halinde olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin barış zamanlarında tedbirli davranmasının sebebi ise Rusya'nın siyasi üstünlüğü ele geçirmesi sebebiyle üzerinde bir baskı hissetmesi ve barışı bozan taraf olmak istememesidir.

Osmanlı Devleti'nin Şeyh Şâmil'in esir düşmesinin ardından onun çok istediği Hicaz topraklarına gitme arzusunun gerçekleşmesi için elden geldiğince çaba gösterdiği ve kendisine yüksek miktarda maaş bağladığı anlaşılmaktadır. Sultan Abdülaziz'in bir devlet adamı gibi onu huzuruna kabul etmesi de Osmanlı Devleti'nde ona karşı duyulan sevgi ve saygının en üst derecedeki bir nişanesidir.

Şeyh Şâmil'in oğulları ve dava arkadaşları yeni vatanlarında üzerlerine düşen dînî ve millî vazifeleri layıkıyla yapmışlar ve her zaman Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmışlar ve bu tutumlarını da devletle olan yazışmalarında daima belirtmişlerdir.

Osmanlı padişahları tarafından Şeyh Şâmil'e duyulan saygı, onun aile efradı ve dava arkadaşlarına da gösterilmiştir. Bunlara verilen rütbe ve vazifelerle ve durumlarına uygun bağlanan maaşlarla maiyetleri bir şekilde temin edilmiştir. Bununla birlikte ailenin Meşrutiyet sonrasında bazı idarecilerin ve İttihad ve Terakki Hükümeti'nin ihmalkârlıkları sebebiyle geçim sıkıntısına düştüğü de belgelere yansımıştır. Bu sebeple özellikle Şeyh Şâmil'in en küçük oğlu Muhammed Kâmil Paşa'nın Sultan Vahdeddin'e gönderdiği mektuplarda çektikleri sıkıntılar sebebiyle dönemin hükümetine yönelik sitemkâr ifadeleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri:

BOA. HAT. 960/41185-D; BOA. HAT. 1103/44575-A; BOA. HAT. 1103/44576; BOA. HAT. 1345; BOA. HAT. 1301; BOA. HAT. 1022; BOA. HAT. 910; BOA. HAT. 1350; BOA. HAT. 1011; BOA. A. MKT. MHM. 1/86; BOA. A. MKT. 37/4; BOA. A. AMD. 1/60; BOA. A. MKT. 37/32; BOA. A. MKT. 39/25; BOA. A. MKT. 39/32; BOA. A. MKT. 104/58; BOA. A. MKT. 209/92; BOA. A. MKT. 216/20; BOA. A. AMD. 19/1; BOA. A. DVN. 79/70; BOA. A. DVN. 90/15; BOA. A. AMD. 49/77; BOA. A. MKT. MHM. 58/75; BOA. A. MKT. MHM. 63/6; BOA. A. MKT. MHM. 67/66; BOA. A. AMD. 64/44; BOA. A. AMD. 82/95; BOA. A. MKT. UM. 285/79; BOA. A. MKT. MVL. 82/99; BOA. A. DVN. 122/54; BOA. A. MKT. UM. 477/1; BOA. A. MKT. MHM. 239/39; BOA. A. MKT. MHM. 261/82; BOA. İ. MVL. 131/3513; BOA. İ. DH. 281/17605; BOA. İ. DH. 281/17605; BOA. İ. DH. 281/17605; BOA. İ. DH. 605/42163. BOA. MVL. 646/69; BOA. MVL. 408/15; BOA. MVL. 396/49; BOA. MVL. 398/41; BOA. MVL. 394/107; BOA. MVL. 405/33; BOA. C. AS. 13585; BOA. C. HR. 110/5454; BOA. MF. MKT. 115/130; BOA. MAD. d. 10694; BOA. HR. TH. 20/11.²²⁷

B. Eser, Makale ve Maddeler:

Abdülkadir Özcan vd., *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Fikret Efe, *Şeyh Şâmil'in 100 Mektubu*, Şule Yayınları, İstanbul 2002.

Hasan el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, Çev. Musa Ramazan, Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.

Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://İslaman-siklopedisi.org.tr/paris-antlasmasi>, Erişim tarihi: 24.12.2019

Kemal Gurulkan, Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I-II*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012.

M. Fatih Can, Erol Karayel, *Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler 1 (Osmanlı Arşiv Belgeleri)*, Kafkasevi Yayınları, İstanbul 2010.

Mahmut Bi, *Muhammed Emin Paşa*, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2015.

Muhammed Tahir el-Karahî, *Şeyh Şâmil'in Cihad Hatıraları*, Haz. E. Sadeddin Doruklu, İstanbul 1997.

Mustafa Budak, "Şeyh Şâmil", *DİA*, c. 39, s. 67-70.

²²⁷ Bu kodlar ve numaralar Birinci Bölüm'de referans olarak kullanılan arşiv belgelerine aittir. Bu eserde Şeyh Şâmil ile ilgili kullandığımız tüm belgelerin kataloğu için İkinci Bölüm'e, bu katalogdaki belgelerin transkripsiyonları için ise Üçüncü Bölüm'e bakılmalıdır.

- Mustafa Hacıshakoğulları, “Kafkasya’nın Yok Edilen İnsanları”, *Kafkas Vakfı Bülteni*, sy. 12. (2002).
- Mustafa Özsaray, *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, Savaş ve Sürgün I, (1781-1919)*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Mustafa Özsaray, *Çerkeslerin İslâmlaşması*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Tarık Cemal Kutlu, *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Türk Tarihlerinde Kuzey Kafkasya’nın İlk Milli Mücahidi ve Önderi İmam Mansur*, İstanbul 1987.

الحمد لله الذي علم آذان عباده في بلادنا واجرهم عليهم ما في سابق علمه
وبينا
طقت

والصاوة والسلام على رسول الله الذي يخرج غصص الحجرة والقربة والدرى مطابته الذين سلكوا سلك نراق
القربة والكربة مشتمدر التليمان الناميات وجواهر الدعوات الرافيات الا الاخ الاخلص
الصديق وطاهب العلم والفتيق نتيجة الاغالي وقطب لمطال ذى الترياسين وافضيلتين
الزهد في الله والمهاجر رسول الله صلح حاجي براهيم بيك نام اقبال امين اما بعد
فما لاح عندي اجتهادك المزم مجلوس بيتك المزم لتحصيل مورنا الحيزية من طرف الدرة العلية
فرضيا بك ورضوا لله عنك وكتنا في شدة شغف لاشتياق وتوات هيجان دياح العرائق عن الدلائل
وترتمت بلا بل لا توفيق لوصول في حدائق الوجد اللقاء والمنال ولما لم يكن لنا ايقاؤه بمصاحفة الام
ولا اداؤه بباشسة الوجوه في هذه الأعمام عوضا عنه المراسلة لكونها نصف لمواصلة لقد اجاد
القائل واما الوداد في القلوب فراسخ وان كان ما بين فراسخ والله در القائل حيث قال عقيدة خيالك
في طبع وفي استماد فيوضك في طبعه فابن فنيب هذا ثم الذي انشدك بالله ان لا تخيلنا من صالح
دعائك في اوقات المستجابة سيما في اداد المكتوبات وان توصل سلامي الخلفاء طريفة العلية
قدس الله اسرارهم ونفعنا ببركاتهم فارصيك ولهم الدعاء بالنصرة على الاعلاء وبالوفيق والهداية
وبحسن الخاتمة كما هو اذات غايات امثالكم الشادات واما امرتك التي ارسلتها اليها فيين لك
الحامل كيف كان امرها فوقكم وثبتكم وصبركم واورق اعضان تخلصكم ولن يترككم اغالكم والسلام عليكم

في غرة محرم الحرام
سنة ١٣٤٤
غلام الدين
ابن
بدر

Şeyh Şamil'in mühür ve imzasını taşıyan bir mektubu, Kaynak: BOA. İ. DH. 301/19040-4.